

ATROF-MUHITNING INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI. ATROF-MUHIT OMILLARINING INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI

Uroкова Aziza Baxramovna

Termiz davlat universiteti

Tabiiy fanlar fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7332013>

Annotatsiya. *Atrof-muhitga ko'plab kimyo sanoati korxonalaridan kiruvchi bir qator kimyoviy mutagenlar ham aniqlangan. Bir qator virusli kasalliklar ham mutagen ta'sirga ega bo'lib, shaxsning irsiyatini o'zgaruvchan qiladi va patologiyalarga irsiy moyillikni keltirib chiqaradi. Ekopatologiya - atrof-muhit omillaridan kelib chiqqan kasalliklar. Avvalo, bular asosan to'yib ovqatlanmaslik yoki ortiqcha ovqatlanish bilan bog'liq "turmush tarzi kasalliklari" dir. Oziqlanishning etarli emasligi bilan oziq-ovqat tarkibidagi vitaminlar, mikroelementlar, oqsillar me'yordan past bo'ladi, bu esa sog'liqning jiddiy buzilishiga olib keladi. Ortiqcha ovqatlanish bilan semirish rivojlanadi, bu diabet, saraton va yurak-qon tomir kasalliklari kabi jiddiy patologiyalarga olib keladi. Shuning uchun ovqatlanishning ortiqcha yoki nomutanosibliigi uning etishmasligidan kam halokatli rol o'ynaydi.*

Kalit so'zlar: *irsiyat, genetika, giperdinamiya, gipertenziya, stress, ksenobiotik, zararli neoplazmalar, qarish, Endokrin tizim kasalliklari.*

ВЛИЯНИЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ НА ЗДОРОВЬЕ ЧЕЛОВЕКА. ВЛИЯНИЕ ФАКТОРОВ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ НА ЗДОРОВЬЕ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. *Также был идентифицирован ряд химических мутагенов, попадающих в окружающую среду из многих химических производств. Ряд вирусных заболеваний также обладают мутагенным действием, изменяя наследственность человека и вызывая генетическую предрасположенность к патологиям. Экопатология – заболевания, вызванные факторами внешней среды. В первую очередь это в основном «болезни образа жизни», связанные с неправильным питанием или перееданием. При недостаточном питании содержание витаминов, микроэлементов и белков в пище ниже нормы, что приводит к серьезным проблемам со здоровьем. Переедание приводит к ожирению, что приводит к серьезным патологиям, таким как диабет, рак и сердечно-сосудистые заболевания. Поэтому избыток или несбалансированность питания играет менее разрушительную роль, чем его недостаток.*

Ключевые слова: *наследственность, генетика, гипердинамия, артериальная гипертензия, стресс, ксенобиотики, злокачественные новообразования, старение, заболевания эндокринной системы.*

ENVIRONMENTAL IMPACT ON HUMAN HEALTH. IMPACT OF ENVIRONMENTAL FACTORS ON HUMAN HEALTH

Abstract. *A number of chemical mutagens have also been identified that enter the environment from many chemical industries. A number of viral diseases also have a mutagenic effect, changing a person's heredity and causing a genetic predisposition to pathologies. Ecopathology - diseases caused by environmental factors. First of all, these are mainly "lifestyle diseases" associated with malnutrition or overeating. With insufficient nutrition, the content of vitamins, trace elements and proteins in food is below the norm, which leads to serious health problems. Overeating leads to obesity, which leads to serious pathologies such as diabetes,*

cancer, and cardiovascular disease. Therefore, an excess or imbalance of nutrition plays a less destructive role than its deficiency.

Keywords: *heredity, genetics, hyperdynamia, arterial hypertension, stress, xenobiotics, malignant neoplasms, aging, diseases of the endocrine system.*

KIRISH

Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, salomatlikka ta'sir qiluvchi omillar:

- biologik (irsiyat, oliy asabiy faoliyat turi, konstitutsiya, temperament va boshqalar);
- tabiiy (iqlim, landshaft, flora, fauna va boshqalar);
- atrof-muhit holati; ijtimoiy-iqtisodiy;
- sog'liqni saqlashning rivojlanish darajasi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Bu omillar odamlarning turmush tarziga ta'sir qiladi. Shuningdek, turmush tarzi qariyb 50%, atrof-muhit holati 15-20%, irsiyat 15-20% va sog'liqni saqlash (uning organlari va muassasalari faoliyati) 10% salomatlikni (individual va jamoat) belgilaydi.). Salomatlik g'oyasi salomatlik tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Salomatlik omillari XX asrning 80-yillarida JSST mutaxassislari zamonaviy inson salomatligini ta'minlash uchun turli omillarning tahminiy nisbatlarini aniqladilar, asosiylari sifatida to'rtta hosilani ta'kidladilar. Keyinchalik, mamlakatimizga nisbatan ushbu xulosalar tubdan tasdiqlandi (JSST ma'lumotlari qavs ichida): genetik omillar - 15-20% (20%) atrof-muhit sharoitlari - 20 - 25% (20%) tibbiy yordam - 10-15% (7 - 8%) sharoiti va odamlarning turmush tarzi - 50 - 55% (53 - 52%). Inson salomatligiga ta'sir qiluvchi omillar Omillarning ta'sir doirasi Omillar Salomatlikni mustahkamlash Salomatlikni buzish Genetika (15-20%) Sog'lom meros. Kasalliklarning paydo bo'lishi uchun morfologik va funktsional shartlarning yo'qligi Irsiy kasalliklar va buzilishlar. kasallikka irsiy moyillik Atrof-muhit holati (20-25%) Yaxshi yashash va mehnat sharoitlari, qulay iqlim va tabiiy sharoit, ekologik jihatdan qulay yashash muhiti Hayot va ishlab chiqarishning zararli sharoitlari, noqulay iqlim va tabiiy sharoitlar, ekologik vaziyatning buzilishi Tibbiy yordam (10-15%) Tibbiy skrining, profilaktika tadbirlarining yuqori darajasi, o'z vaqtida va kompleks tibbiy yordam ko'rsatilmoqda Salomatlik dinamikasining doimiy tibbiy nazorati yo'qligi, birlamchi profilaktikaning past darajasi, sifatsiz tibbiy yordam Sharoit va turmush tarzi (50-55%) Hayotni oqilona tashkil etish, harakatsiz turmush tarzi, etarli vosita faoliyati, ijtimoiy va psixologik qulaylik. to'liq va oqilona ovqatlanish, yomon odatlarning yo'qligi, valeologik ta'lim va boshqalar. Ratsional turmush tarzining yo'qligi, migratsiya jarayonlari, gipo- yoki giperdinamiya, ijtimoiy va psixologik noqulaylik. noto'g'ri ovqatlanish, yomon odatlar, valeologik bilimlarning etarli darajada emasligi xavf omili - ma'lum bir kasallikning bevosita sababi bo'lmagan, ammo uning paydo bo'lish ehtimolini oshiradigan omillarning umumiy nomi. Bularga turmush tarzining shartlari va xususiyatlari, shuningdek, tananing tug'ma yoki orttirilgan xususiyatlari kiradi. Ular shaxsning kasallikni rivojlanish ehtimolini oshiradi va (yoki) mavjud kasallikning kechishi va prognoziga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. JSST ma'lumotlariga ko'ra, biologik, ekologik va ijtimoiy xavf omillari ajralib turadi. Agar kasallikning bevosita sababi bo'lgan omillar xavf omillariga qo'shilsa, ular birgalikda sog'liq omillari deb ataladi. Ular xuddi shu tarzda tasniflanadi. Kimga biologik xavf omillari inson tanasining genetik va ontogenez orqali olingan xususiyatlarini o'z ichiga oladi.

TADQIQOT NATIJALARI

Ma'lumki, ayrim kasalliklar ma'lum milliy va etnik guruhlarda ko'proq uchraydi. Gipertenziya va oshqozon yarasi, diabetes mellitus va boshqalar kasalliklariga irsiy moyillik mavjud. Ko'pgina kasalliklarning paydo bo'lishi va kechishi uchun diabetes mellitus, yurak-qon tomir kasalliklari, semizlik jiddiy xavf omilidir. Tanadagi surunkali infeksiya o'choqlarining mavjudligi (masalan, surunkali tonzillit)

revmatizmning rivojlanishiga yordam beradi. Xavf omillarini guruhlash va ularning salomatlik uchun ahamiyati xavf omillari Xavf omillari Salomatlik uchun qiymat, % Biologik omillar Genetika, biologiya inson Irsiy va orttirilgan individual rivojlanish jarayonida kasalliklarga moyillik Atrof-muhit omillari Davlat ekologik Havoning, suvning, tuproqning, oziq-ovqatning ifloslanishi, ob-havo hodisalarining keskin o'zgarishi, radiatsiya, magnit va boshqa nurlanish darajasining oshishi Ijtimoiy omillar Sharoit va turmush tarzi Chekish, spirtli ichimliklarni iste'mol qilish, giyohvand moddalarni iste'mol qilish, to'yib ovqatlanmaslik, uyqusizlik, stressli vaziyatlar, gipo- va giperdinamiya, zararli mehnat sharoitlari, yomon moddiy va turmush sharoiti, oilaning zaifligi, urbanizatsiyaning yuqori darajasi Tibbiyot xavfsizlik Profilaktik chora-tadbirlarning samarasizligi, tibbiy yordam sifatining pastligi, o'z vaqtida ko'rsatilmaligi Ekologik xavf omillari. Atmosferaning fizik-kimyoviy xususiyatlarining o'zgarishi, masalan, bronxopulmoner kasalliklarning rivojlanishiga ta'sir qiladi. Harorat, atmosfera bosimi va magnit maydon kuchining keskin kundalik tebranishlari yurak-qon tomir kasalliklarining kechishini yomonlashtiradi. Ionlashtiruvchi nurlanish onkogen omillardan biridir. Tuproq va suvning ion tarkibining xususiyatlari, demak, o'simlik va hayvonlardan olingan oziq-ovqat, u yoki bu element atomlarining tanasida ortiqcha yoki etishmasligi bilan bog'liq kasalliklarning rivojlanishiga olib keladi. Masalan, tuproqda yod miqdori kam bo'lgan joylarda ichimlik suvi va oziq-ovqatda yod etishmasligi endemik buzoqning rivojlanishiga yordam beradi. Ijtimoiy xavf omillari. Noqulay turmush sharoitlari, turli xil stressli vaziyatlar, odamning turmush tarzining jismoniy harakatsizlik kabi xususiyatlari ko'plab kasalliklarning, ayniqsa yurak-qon tomir tizimi kasalliklarining rivojlanishi uchun xavf omilidir. Chekish kabi yomon odatlar bronxopulmoner va yurak-qon tomir kasalliklari uchun xavf omilidir. Spirtli ichimliklarni iste'mol qilish alkogolizm, jigar kasalliklari, yurak kasalliklari va boshqalarning rivojlanishi uchun xavf omilidir. Xavf omillari alohida shaxslar uchun (masalan, organizmning genetik xususiyatlari) yoki har xil turdagi ko'plab shaxslar uchun (masalan, ionlashtiruvchi nurlanish) muhim bo'lishi mumkin. Eng noqulay narsa - bu bir nechta xavf omillarining tanaga kumulativ ta'siri, masalan, semizlik, jismoniy harakatsizlik, chekish, uglevod almashinuvining buzilishi kabi xavf omillarining bir vaqtning o'zida mavjudligi koroner yurak kasalligi rivojlanish xavfini sezilarli darajada oshiradi. Biologik nuqtai nazardan, salomatlik gomeostatik muvozanat, keng moslashuvchanlik va qarshilik holati bo'lganligi sababli, zamonaviy salomatlik tushunchasi har xil turdagi organizmlar, jamoalar va hatto ekotizimlarning salomatligi to'g'risidagi tor tushunchadan kengroq tushunchaga qadar kengayib bormoqda. Eng tipik patologik sharoitlar va inson kasalliklarini ko'rib chiqing. Avvalo, shuni ta'kidlash kerakki, har bir alohida organizmda, har bir alohida shaxsda patologik holat ko'pincha darhol emas, balki charchoqning to'planishi, kompensatsiyalanmagan stressli sharoitlar, ya'ni. tibbiyotda nima ko'pincha kasallikdan oldingi holat deb ataladi. Kasalliklarni tasniflash, ularni bir necha asosiy guruhlarga bo'lish mumkin. irsiy kasalliklar. Mutant genlarni tashuvchilarda yuzaga keladigan kasalliklar. Oddiy (Mendel) irsiyat bilan bu bitta mutant genning mavjudligi. Mutatsiyalar (gen yoki xromosoma) natijasida kelib chiqadigan bunday kasalliklarga misol qilib, xromosoma anomaliyalari natijasida paydo bo'ladigan Daun sindromi, shuningdek, fenilketonuriya, metabolik kasallik, agar aqli zaif bolaga tahdid soladigan gen mutatsiyasining natijasi bo'lsa. u tug'ilgandan boshlab maxsus (parhezli) parhezni olmaydi. ovqatlanish. Gen mutatsiyalari retinal o'smalar (retinoblastoma) va gemofiliya kabi kasalliklarning sababi hisoblanadi. Ko'pincha poligenik irsiyat natijasida kasalliklarga irsiy moyillik mavjud: oshqozon yarasi va yurak-qon tomir kasalliklari, diabetes mellitus, turli xil allergiya turlari. Irsiy kasalliklar asosan inson muhitining sharoitlari bilan bog'liq. Xususan, mutatsiyalar organizmda nafaqat o'z-o'zidan, balki mutagen deb ataladigan muayyan muhit omillari ta'sirida ham paydo bo'lishi mumkin. Ionlashtiruvchi nurlanish muhitning asosiy mutagen omilidir. (radiatsiya). Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar aholisi, ayniqsa shahar aholisi tomonidan iste'mol qilinadigan tozalangan oziq-ovqat mahsulotlarining ko'pligi,

hayvonlarning yog'lari, shakar, turli xil konservalar, kolbasa, dudlangan go'shtlarni haddan tashqari iste'mol qilish - bularning barchasi ovqat hazm qilish tizimining bir qator tizimli kasalliklarining paydo bo'lishiga yordam beradi. va umuman butun organizm. Inson muhiti ham "stress" ta'sirining manbai hisoblanadi. Bular, birinchi navbatda, fizik va kimyoviy stresslarning ta'sir etuvchi omillari. Jismoniy stress omillari yorug'lik, akustik yoki tebranish rejimining buzilishi, shuningdek elektromagnit nurlanish darajasi bilan bog'liq. Qoidaga ko'ra, ushbu omillarning me'yorlaridan chetga chiqish inson tanasi evolyutsion tarzda moslashtirilgan sharoitlar eng ko'p va eng ko'p buziladigan shahar yoki sanoat muhitiga xosdir. Kimyoviy stress omillari juda xilma-xildir. So'nggi yillarda biosferaga ilgari begona bo'lgan 7 mingdan ortiq turli xil moddalar - ksenobiotiklar (yunoncha. ksenos- begona va biote- hayot). Tabiiy ekotizimlardagi parchalanuvchilar juda ko'p begona moddalar bilan bardosh bera olmaydi, ularning parchalanishi uchun tabiatda maxsus biokimyoviy mexanizmlar mavjud emas, shuning uchun ksenobiotiklar xavfli ifloslanish turidir. Inson tanasi ham bu begona sun'iy moddalarga dosh bera olmaydi, chunki ularni zararsizlantirish uchun vositalar yo'q. Jismoniy va kimyoviy stresslardan tashqari, zamonaviy dunyoda odam ta'sir qiladi aholining haddan tashqari ko'payishi stressi, yirik shaharlar uchun xosdir. U shiddatli ijtimoiy hayotning ko'plab psixologik stressli vaziyatlariga tushib qoladi. Shu bilan birga, inson nafaqat real vaziyatlarda, balki virtual vaziyatlarda ham televizor, radio va shaxsiy kompyuterlardan keladigan ortiqcha ma'lumotlardan kelib chiqadigan stress omillariga duch kelishi muhimdir. Va nihoyat, kiruvchi ma'lumotlarning tabiati (tarkibida) ko'pincha inson tanasini stressli sharoitlarga olib keladi. tushuncha "stress" 1930-yillarda G. Selye tomonidan tibbiyot va fiziologiyaga kiritilgan. XX asr stressni atrof-muhitning ortib borayotgan talablariga javoban yuzaga keladigan inson tanasining o'ziga xos bo'lmagan reaksiyasi deb hisoblagan va unga "moslashish sindromi" ta'rifini bergan. Bunday ta'rif turli sabablarga ko'ra yuzaga keladigan stresslar uchun maqbuldir va turli tirik tizimlarning moslashish mexanizmlarini tavsiflaydi. Hayvonlarda ham, odamlarda ham stress - bu organizmning o'ziga xos bo'lmagan neyrohumoral reaksiyasi bo'lib, atrof-muhit talablariga moslashish uchun asab va humoral tizimlarni safarbar qilish orqali amalga oshiriladi. Stress holati barcha tirik mavjudotlarning ko'payishini tartibga soluvchi eng muhim omil hisoblanadi, ya'ni. aholini nazorat qiluvchi omil. Stressning bir necha bosqichlari mavjud:

- birinchi bosqich - asab tizimi, aniqrog'i retseptorlar tashqi muhitdan signallarni qabul qiladigan va asab markazlari ularning ahamiyatini baholab, humoral tizimga buyruq yuboradigan tashvish yoki mobilizatsiya bosqichi. Murakkab o'zaro ta'sir zanjiridan so'ng "stress gormonlari" chiqariladi - asosan adrenal gormonlar;

- ikkinchi bosqich - stress gormonlari ta'sirida tananing barcha a'zolari va tizimlari faollik ko'tarilgan rejimda ishlay boshlaganda, keyin tanaga kiradigan qarshilik bosqichi;

- uchinchi bosqich turli yo'llar bilan davom etishi mumkin. Agar tana stressli ta'sirlarni engib, yuqori moslashuvchanlik darajasiga erishgan bo'lsa, bu kompensatsiya bosqichidir.

Ortib borayotgan yuk bilan takroriy eustresslar mashg'ulot reaksiyasiga va tananing ko'proq moslashishiga olib keladi. Stressni yengish inson tanasini yangi, yuqori darajadagi bag'rikenglik darajasiga olib keladi. Agar tananing charchashi bo'lsa, ko'pincha kasallik yoki hatto o'limga olib keladi, bu zaiflashtiruvchi stress (qiyinchilik). Stressning natijasi nafaqat uni keltirib chiqargan omil ta'sirining tabiati va kuchiga, balki tananing dastlabki fiziologik holatiga ham bog'liq. Tana qanchalik barqaror (sog'lom va moslashuvchan) bo'lsa, uning barcha tizimlari gomeopatik muvozanatni qanchalik yaxshi saqlasa, stressning ijobiy natijasi uchun imkoniyat shunchalik yuqori bo'ladi. Tabiiy fokal kasalliklar(endemik) - ekopatologiyalar guruhi (noqulay muhit bilan bog'liq kasalliklar). Ular odamning ma'lum bir kasallikning qo'zg'atuvchilari yashaydigan hududda (masalan, Shomil bilan yuqadigan ensefalit) yoki Yer sharining geokimyoviy yoki geofizik xususiyatlarga ega bo'lgan hududida yashashi bilan bog'liq. Katta hududlarning

biogeokimyoviy provinsiyalarining xususiyatlari, biomuhit tarkibining o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi, inson salomatligiga, shuningdek, biotaning tur tarkibiga ta'sir qiladi. Maxsus biogeokimyoviy provinsiyalarni quyidagilar bilan tavsiflash mumkin: geosferaning vulqon faolligi; Yerning fizik maydonlarining anomaliyalari; tektonik hodisalar; tog' jinslarining parchalanishi yoki buzilishi hodisalar; kiruvchi quyosh radiatsiyasi va biogeokimyoviy reaksiyalarning xususiyatlari; harorat o'zgarishi rejimi, yog'ingarchilik, shamol faolligi. Biogeokimyoviy provinsiyalarga ichki Mo'g'uliston, Xu-bao va Jeltaya daryolari havzalari misol bo'la oladi. Bu hududlar mishyak, fluor, xlorid ionlari va sulfat ionlari, uglevododlar, organik moddalar bilan boyitilgan. Bu hududlarda uchraydigan tipik endemik kasalliklar mishyak bilan zaharlanish, floroza va diareya hisoblanadi. Xitoyda suvlari va tuproqlari xrom, nikel va vanadiy bilan boyitilgan hududlar mavjud. Ushbu hududlardagi odamlarda oshqozon saratoniga juda keng tarqalgan. Suvlari fluor bilan boyitilgan muhim hududlar mavjud. U yerda tish va suyak florozi keng tarqalgan. Yer sharida yod yetishmaydigan joylar ko'p, qalqonsimon bez kasalliklari va kretinizm endemik kasalliklardir. Atrof muhitda selenning ortiqcha bo'lishi zaharlanishga va ko'pincha o'pka saratoniga olib keladi, uning etishmasligi esa Keshan kasalligiga olib keladi. Rossiya hududida kaltsiy yetishmovchiligi fonida stronsiyning ko'pligi, shuningdek, fosfor va marganes bilan zaharlanish Sharqiy Sibirga xosdir. Bunday holda, artroz deformatsiya qiluvchi osteoxondroz bilan bir vaqtda sodir bo'ladi. Karelian-Kola mintaqasida suv va tuproqda fluor va yodning sezilarli darajada yetishmasligi bilan kariyes va qalqonsimon bezning disfunktsiyasi ko'paymoqda. Volga daryosi havzasida, ayniqsa, fluor ko'p bo'lgan Mordoviyada, floroza boshqa joylarga qaraganda tez-tez uchraydi. Jismoniy maydonlarda anomaliyalarga ega bo'lgan Yer yuzasining mahalliy joylari deyiladi geopatogen zonalar. Ular yurak urish tezligi, yuqori qon bosimi, uyqusizlik, dahshatli tushlar va erta o'limga olib keladigan geopatogen stress fenomeni bilan bog'liq. Ushbu hodisalar litosferadagi yoriqlar aniqlangan joylarda sodir bo'ladi, shuning uchun ular ko'pincha radon mavjudligi bilan bog'liq bo'lib, ular yoriqlar orqali Yerning ichaklaridan yuzaga chiqadi. Seysmik xavfli hududlardagi odamlarga, ayniqsa zilziladan oldin ma'lum bo'lgan geopatogen ta'sir. Aynan o'sha yerda Yerning jismoniy maydonlarining kuchli anomaliyalari sodir bo'lib, inson tanasida biokimyoviy siljishlar, shuningdek hayvonlarning xatti-harakatlarida o'zgarishlar yuzaga keladi. Bunday joylarda odamlar depressiyani rivojlantiradilar, qon formulasi o'zgaradi, ko'pincha yurak yetishmovchiligi xurujlari mavjud. Geopatologik ma'lumotlarga A.L. asos solgan geliobiologiya ilmiy maktabi katta hissa qo'shdi. Chizhevskiy birinchi marta quyosh faolligining turli xil biosfera jarayonlariga, shu jumladan turli kasalliklar patogenlarining patogenligidagi o'zgarishlarga fundamental ta'sirini ko'rsatdi. Quyosh faolligi Yerdagi geomagnit vaziyatning o'zgarishida muhim rol o'ynaydi. Quyosh faolligining davriyligini o'rganishga asoslangan prognozlar katta ekologik va tibbiy ahamiyatga ega.

Qarish kasalliklari

- yoshga bog'liq o'zgarishlar (semizlik, saraton, diabet, gipertoniya) bilan bog'liq inson kasalliklari va patologik holatlarning katta guruhi

- nafaqat yosh, balki atrof-muhit omillari bilan bog'liq sindromlar.

Biologik yosh tushunchasi organizmdagi morfologik va funktsional o'zgarishlarning ma'lum bir majmuasini aks ettiradi, ularning oddiy ko'rsatkichlari insonning mehnat qobiliyati va moslashuvi, uning funktsional faolligidir. Yoshga bog'liq o'zgarishlar har bir shaxsda nafaqat uning astronomik yoshiga, balki atrof-muhit omillariga ham bog'liq. Barcha ekopatologiyalar erta qarishga olib keladi, bu ayniqsa ekologik ofatlar, ekologik halokatlar, geopatologik hodisalar qayd etilgan joylarda yaqqol namoyon bo'ladi. Atrof-muhit holatining rolini aholi salomatligini belgilovchi eng muhim omil sifatida tushunish so'nggi yillarda sezilarli darajada oshdi. Atrof-muhit bilan bog'liq barcha xavf omillarini 2 guruhga bo'lish mumkin: boshqariladigan va boshqarilmaydigan. Kimga boshqariladigan omillar xavf-xatarlarga stasionar va mobil

manbalardan chiqadigan chiqindilar bilan havo ifloslanishi kiradi; ifloslangan suvlarning uyushgan va uyushmagan oqizilishi, suvni tozalash va zararsizlantirish jarayonida reaktivlar qo'shilishi natijasida ichimlik suvi sifatining o'zgarishi; suyuq va qattiq chiqindilar natijasida tuproqning ifloslanishi, ekinlar hosildorligini oshirish uchun kimyoviy moddalarni joriy etish. Boshqarib bo'lmaydigan omillar global xarakterga ega bo'lib, gidrosfera, atmosfera, litosfera, o'simlik va hayvonot dunyosiga, shuningdek, inson populyatsiyasiga ta'sir qiladi. Global xavf omillarining ahamiyati (iqlimning isishi, fon atmosferasining yupqalashishi, quyosh nurlarining, ayniqsa ultrabinafsha spektrining faollashishi, yer magnit maydoni va havoning aeroion tarkibining o'zgarishi, ifloslantiruvchi moddalarning transchegaraviy tashilishi va boshqalar) yildan-yilga ortib bormoqda. Noqulay ekologik omillar va inson kasalliklari o'rtasidagi bog'liqlik.

Kasallik Zararli neoplazmalar

1. Havoning kanserogenlar bilan ifloslanishi.

2. Oziq-ovqat va ichimlik suvining nitratlar bilan ifloslanishi va nitritlar, pestitsidlar va boshqa kanserogenlar.

3. Mikroelementlar bo'yicha hududning endemikligi.

4. Ichimlik suvining noqulay tarkibi va qattiqligi.

5. Ionlashtiruvchi nurlanish

Ruhiy buzilishlar

1. Atmosferaning kimyoviy moddalar bilan ifloslanishining umumiy darajasi.

2. Shovqin.

3. Elektromagnit maydonlar.

4. Pestitsidlar bilan ifloslanish

Homiladorlik va tug'ma anomaliyalar patologiyasi

1. Havoning kimyoviy moddalar bilan ifloslanishi.

2. Elektromagnit maydonlar.

3. Atrof muhitning ifloslanishi.

4. Shovqin.

5. Ionlashtiruvchi nurlanish

Qon aylanish tizimining kasalliklari (yurak, qon tomirlari)

1. Havoning kimyoviy ifloslanishining umumiy indeksi.

2. Shovqin.

3. Elektromagnit maydonlar.

4. Ichimlik suvining tarkibi (ortiqcha xloridlar, nitratlar, qattiqlikning oshishi).

5. Mikroelementlar (Ca, Md, Cu va boshqalar) bo'yicha hududning endemikligi.

6. Oziq-ovqat mahsulotlarining pestitsidlar bilan ifloslanishi.

7. Iqlim: ob-havoning o'zgarishi tezligi, yog'ingarchilikli kunlar soni, atmosfera bosimining o'zgarishi

Nafas olish kasalliklari

1. Havoning kimyoviy moddalar (ayniqsa, uglerod va oltingugurt oksidi) va chang bilan ifloslanishi.

2. Iqlim: ob-havoning o'zgarishi tezligi, namlik, shamol. Kasallik Noqulay omilning ta'siri

3. Ijtimoiy sharoitlar: uy-joy, oilaning moddiy darajasi.

4. Havo muhitining pestitsidlar bilan ifloslanishi

Ovqat hazm qilish tizimining kasalliklari

1. Oziq-ovqat va ichimlik suvining pestitsidlar bilan ifloslanishi.

2. Mikroelementlar bo'yicha hududning endemikligi.
3. Ijtimoiy sharoit, moddiy daraja, turmush sharoiti.
4. Havoning kimyoviy moddalar (ayniqsa, oltingugurt dioksidi) bilan ifloslanishi.
5. Ichimlik suvining tuz tarkibining noqulayligi, qattiqligining oshishi.

6. Shovqin

Endokrin tizim kasalliklari

1. Shovqin.
2. Havoning ifloslanishi, ayniqsa uglerod oksidi.
3. Hududning mikroelementlar bo'yicha endemikligi, og'ir metallar qatlamlari bilan ifloslanishi.
4. Insolyatsiya darajasi.
5. Elektromagnit maydonlar.
6. Ichimlik suvining haddan tashqari qattiqligi

Qon kasalliklari

1. Hududning mikroelementlar, xususan, xrom, kobalt, temir uchun endemikligi.
2. Elektromagnit maydonlar.
3. Ichimlik suvining nitratlar va nitritlar, pestitsidlar bilan ifloslanishi siydik chiqarish

Ichimlik suvining tarkibi va qattiqligi atmosfera havosi tabiiy resurs sifatida jamoat mulki hisoblanadi. Uning tarkibining doimiyliigi (pokligi) insoniyat mavjudligining eng muhim shartidir. Shuning uchun tarkibdagi har qanday o'zgarishlar atmosfera ifloslanishi deb hisoblanadi. Atmosfera havosi inson organizmidagi kundalik metabolizmida muhim rol o'ynaydi, shuning uchun sog'lom muhitning eng muhim sharti toza va qulay havoning mavjudligidir. Shaharlarning o'sishi, avtomobil transporti sonining ko'payishi, sanoatning rivojlanishi atmosfera havosidagi turli ifloslantiruvchi moddalarning ko'payishiga olib keladi. Ifloslangan havoning salomatlik holatiga ta'sir qilish xavfi quyidagilarga bog'liq: turli xil ifloslanishlar (bundan tashqari, zararli moddalarning birgalikdagi ta'siri ular keltirib chiqaradigan toksik ta'sirning kuchayishiga olib kelishi mumkin); nafas olish harakati doimiy bo'lgani uchun katta ta'sir qilish ehtimoli; ifloslantiruvchi moddalarning tananing ichki muhitiga bevosita kirishi (nafas olish paytida havo deyarli barcha moddalar eriydigan qon bilan deyarli bevosita aloqa qiladi). Bundan tashqari, statsionar va ko'chma manbalardan havo havzasiga kiradigan gazlar, aerezollar va changlar issiqxona effekti, kislotali yomg'ir, tutun, ozon pardasining buzilishi kabi hodisalarni keltirib chiqaradi. Atmosfera havosining odamga ta'siri o'ziga xos xususiyatlarga ega va quyidagilar bilan ajralib turadi

- o'pkaning alveolyar to'qimasi juda katta so'rish qobiliyatiga ega, shuning uchun ksenobiotiklar, hatto izsiz miqdorda ham, tananing ichki muhitiga osongina kirib borishi mumkin;

- o'pka orqali so'rilgan ksenobiotiklar darhol tizimli qon aylanish tizimiga kiradi va shu bilan kuchli filtni - jigarni chetlab o'tadi, bu erda ular neytrallanadi;

- shaxsiy himoya vositalaridan foydalanish mumkin emas. Atmosfera havosining ifloslanish xavfi darajasi moddalarning ikkita asosiy klassi

- xavfli o'smalarni keltirib chiqaradigan kanserogen moddalar va kanserogen bo'lmagan moddalar bilan baholanadi.

MUHOKAMA

Bir qator kanserogen moddalar irsiyatga ham ta'sir qiladi, bu genetik jihatdan aniqlangan kasalliklarning ko'payishida namoyon bo'ladi. Kanserogen bo'lmagan moddalar inson salomatligining keng doiradagi buzilishlarini keltirib chiqaradi, bu molekulyar, hujayra, to'qima, organizm va populyatsiya darajasida qayd etilgan toksik ta'sirlarning turli shakllari sifatida qaralishi mumkin. Oxirgi ta'sirlar kasallanish va o'limning ortishi shaklida namoyon bo'ladi. Avvalo, bu surunkali respirator kasalliklar

sonining ko'payishi va ushbu kasalliklar bilan bog'liq o'lim, shuningdek, qon aylanish tizimi kasalliklari natijasida o'limning ko'payishi. Avtotransport havoning ifloslanishiga katta hissa qo'shadi. Yillar davomida Rossiyada transport vositalarining soni sezilarli darajada oshdi, bu esa o'z navbatida atmosferaga ifloslantiruvchi moddalarning chiqarilishining ko'payishiga olib keladi. Avtomobil egzozlarining gazsimon mahsulotlari havoning sirt qatlamiga deyarli tozalanmasdan kiradi. Tirbandliklar va tirbandliklar yaqinida havoning ifloslanish darajasi, hatto eng qulay ob-havo sharoitida ham, ruxsat etilgan me'yorlardan oshib ketadi va inson salomatligi va atrof-muhit uchun haqiqiy tahdidir. Egzoz gazlari tarkibidagi zaharli moddalar atmosferada uzoq vaqt qolishi va katta masofalarga tashilishi mumkin. Avtotransport vositalaridan havo havzasiga kiradigan asosiy ifloslantiruvchi moddalarga quyidagilar kiradi: karbonat angidrid (CO₂), karbon monoksit (CO), oltingugurt dioksidi (SO₂), azot oksidi (NO_x), uchuvchi uglevodorodlar (VOC) va ulardan olingan zarrachalar, shu jumladan modda. 1-xavf sinfining - benzopiren va boshqalar. larning barchasi inson tanasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi: ular asab, yurak-qon tomir tizimiga ta'sir qiladi; nafas yo'llarining shilliq pardalarini timash xususiyati; bosh aylanishi, bosh og'rig'i, zaharlanish va saraton rivojlanishiga olib keladi.

XULOSA

Atmosferani ba'zi ifloslantiruvchi moddalarning inson salomatligiga ta'sirining oqibatlari ifloslantiruvchi moddalar inson tanasiga ta'sir qilish oqibatlari vaznli moddalar yo'talning ko'payishi, bronxial astma, bronxitning kuchayishi; nafas olish va yurak-qon tomir tizimi kasalliklaridan o'limning oshishi azot oksidlari tananing virusli kasalliklarga (masalan, grippga) moyilligini oshirish; o'pkaning timash xususiyati, bronxit, pnevmoniya oltingugurt dioksidi timash xususiyati beruvchi ta'sir, nafas olish tizimiga, markaziy asab tizimiga, teriga, ko'zlarga zarar etkazish; yurak-qon tomir va nafas olish tizimi kasalliklaridan o'limning ortishi uglerod oksidi qonda karboksigemoglobin miqdorining oshishi, bolalarda psixomotor reaksiyalarning o'zgarishi; yurak kasalliklari uchun tashriflarning ko'payishi; yuqori konsentratsiyalar ta'sirida - o'tkir zaharlanish nafas olish tizimining shilliq qavatining timash xususiyati, yo'tal, o'pkaning buzilishi; sovuqqa chidamlilikning pasayishi; bronxit, astma, surunkali yurak kasalliklarining kuchayishi uglevodorodlar, shu jumladan benzo(a)piren nafas olish yo'llarining timash xususiyati, bosh aylanishi, uyquchanlik, tananing immunologik faolligini pasayishi, malign neoplazmalar Qon aylanish, asab va genitouriya tizimlariga ta'siri; qon bosimi ortishi; psixologik parametrlar va xatti-harakatlarning buzilishi Bir qator shaharlarning atmosfera havosida mis, simob, qo'rg'oshin, kadmiy, vodorod sulfidi, uglerod disulfidi, florid va boshqa ba'zi moddalar kabi o'ziga xos noorganik moddalar mavjud.

REFERENCES

1. Эргашев А.Э. «Умумий экология» Тошкент, «Уқитувчи». 2003 й.
2. Константинов В.М. Экологические основы природопользования. М. 2001.
3. Чернева Н.М., Былова А.М. «Экология», «Просвещение», М. 1988.
4. Гиляров А.М. «Популяционная экология» изд-во МГУ. 1990.
5. Баратов П. Табиатни муҳофаза қилиш. Тошкент, Ўқитувчи, 1991.
6. Рахимбеков Р.У. Отечественная экологическая школа: история её формирования и развития. Тошкент. 1995.
7. Популярная экологическая энциклопедия Республики Узбекистан. В 4томах Т., "Chinor ENK" 2008-2009.
8. Культиасов И.М. -Экология растений. Москва. 1978.
9. Баратов П. Табиатни муҳофаза қилиш. Тошкент. 1991.
10. Турсунов Х.Т., Рахимова Т.У. Экология. Изд. «Чинор». 2006.

11. Эргашева А.Э. Умумий экология. Ўқитувчи. 2003. 20. Мухамедов И., Эшбоев Э., Закирова М. Микробиология, иммунология ва вирусология. Тошкент. 2002. 519б.